

บทที่ ๑

บทนำ

สภาพทั่วไปและความสำคัญของปัญหา

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจกล่าวได้ว่าประเทศไทย ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ขึ้นทั้งในทาง เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น อิทธิพลของชาติมหาอำนาจทางตะวันตกที่แพร่กระจายเข้ามาหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง อันมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวขึ้น กล่าวคือ เปลี่ยนพื้นฐาน เศรษฐกรรรมแบบยังชีพให้เป็นการค้าแบบเสรีภายใต้การผูกขาดของมหาอำนาจทางตะวันตก ซึ่ง ส่งผลให้เศรษฐกิจภายในประเทศต้อง เกี่ยวพันกับ เศรษฐกิจของโลกด้วย ¹ ดังนั้น ที่ดินและ เงินตราจึงมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะของการเปลี่ยนรูปแบบเป็นปัจจัยการผลิต ทำให้ชนชั้นที่มีอำนาจอยู่ในขณะนั้น เริ่มมีความต้องการในการแสวงหาปัจจัยดังกล่าว ส่วนอีกด้านหนึ่งนั้นอิทธิพล ของมหาอำนาจแถบตะวันตกทั้งในด้านแสนยานุภาพทางทหาร และเทคนิควิทยาการที่เกิดขึ้นจากระบบความคิดความเชื่อและวิถีชีวิตที่แตกต่างจากทางตะวันออก ก็ได้หลั่งไหลเข้ามาพร้อมกับนโยบายแสวงหาซึ่งอำนาจทาง เศรษฐกิจและการเมือง จากการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทาง เศรษฐกิจและความกดดันจากภายนอกประเทศดังกล่าว ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใน โครงสร้างของอำนาจ รัฐที่แต่เดิมตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบราชการที่เป็นการควบคุมกำลังคน ในระบบมูลนายและไพร่ และมีการแบ่งอำนาจกันในระหว่างมูลนาย คือ ในด้านการใช้อำนาจ ทางการเมืองนั้นแต่เดิมพระมหากษัตริย์ไม่ทรงอำนาจสูงสุดในการปกครองอย่างแท้จริง ดังจะ เห็นได้ว่าในบางยุคบางสมัยนั้น พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ต้อง ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของ

---

¹ David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn, (New Haven : Yale University Press, 1969), p. 31

กลุ่มผลประโยชน์พวกขุนนางชั้นสูง¹ หรือบ่อยครั้ง เรามักจะพบว่าบรรดาเจ้าเมืองหรือเจ้าพระยามหานครก็จะปกครองบ้านเมืองที่ตน "กินเมือง" ตามอำเภอใจ รัฐบาลกลางคือ พระมหากษัตริย์ไม่สามารถสอดส่องดูแลได้อย่างทั่วถึง ความเกรงกลัวในพระราชอำนาจของกษัตริย์ก็ไม่มี².

ในประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมา นั้น แม้ว่าสถาบันพระมหากษัตริย์จะมีอยู่ แต่บ่อยครั้งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นสถาบันหลักทางด้านการเมือง-การปกครองนั้น ถูกทำให้เจือจางลงไป ในแง่ของการเป็นสัญลักษณ์ และเป็นผู้ใช้อำนาจอันสูงสุดของประเทศ กล่าวให้ง่ายเข้าก็คือ พระมหากษัตริย์ในสมัยก่อนนั้น มีฐานะเป็น Patron ของ Client ที่เป็นกลุ่มขุนนางหรือกลุ่มมูลนาย โดยกลุ่มขุนนางหรือมูลนายเหล่านี้ก็เป็น Patron ของ Client ที่เป็นบรรดาไพร่และพลเมืองที่ตนปกครองอยู่อีกต่อหนึ่งนั่นเอง ดังนั้น ในด้านของการใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ในสมัยก่อนจนกระทั่งถึงสมัยต้นรัชกาลที่ 5 จึงต้องกระทำผ่านตัวกลางคือกลุ่มขุนนางหรือมูลนายอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น การสร้างสมอำนาจของกลุ่มขุนนางสายราชินิกุลขุนนาค โดยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) บรรลุถึงจุดสูงสุดเพราะได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงพระเยาว์³.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกล่าวถึงฐานะของพระองค์ในขณะนั้นเอาไว้อย่างรัดกุม ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานไปยังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (เจ้าฟ้าวชิรวิศ) ในตอนนั้นว่า

¹ บรรจง ตันศยานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่, ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์ (บรรณาธิการ), (กรุงเทพ, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522), หน้า 19

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 18

³ David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn, p. 35

"...ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแต่โลเลเหลวไหลหรือไม่โลเลเหลวไหล ก็มีได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อคือเจ้านาย ทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจของสมเด็จพระเจ้าพระยา... เปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมุติภคินี เหลือที่จะพรรณมาถึงความทุกข์อันต้องกำพร้าวในอายุเพียงเท่านั้น... ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผย รอบข้างทั้งภายในและภายนอกใน ทั้งในกรุงเองและต่างประเทศ..."¹

หากพิจารณาแล้วอาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ผู้นี้เปรียบเสมือน "ผู้ปกครองที่แท้จริง" (Real Ruler) ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า อำนาจการจัดการปัญหาต่าง ๆ อันเกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองล้วนตกอยู่ในมือท่านผู้นี้แทบทั้งสิ้น จนมีบางท่านกล่าวว่า สมเด็จพระยาผู้นี้กุมชะตากรรมของสังคมไทยไว้ในกำมือประคองเป็นพระมหากษัตริย์เลยทีเดียว²

จากที่กล่าวมาแล้วนี้ อาจสรุปได้ว่า การทำลายพระราชอำนาจของกษัตริย์โดยกลุ่มมุลนายในระบบราชการแบบเก่า นั้น เป็นที่ตระหนักในองค์พระมหากษัตริย์อยู่ตลอดเวลา และเมื่อความเจริญและการเปลี่ยนแปลงได้ขยายตัวเข้ามาในประเทศอย่างรวดเร็วพร้อม ๆ กันนโยบายการล่าเมืองขึ้นของมหาอำนาจทางตะวันตก ความจำเป็นและความเร่งด่วนของสถาบันกษัตริย์จึงเกิดขึ้นคือ การเตรียมหรือการเปลี่ยนสภาพแวดล้อมทางสังคมในขณะนั้น เพื่อให้ปรับตัวเข้าสู่ระบบใหม่ที่กำลังจะเกิดขึ้นตามมาในไม่ช้า แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น การที่จะทำเช่นนั้นได้ สถาบันกษัตริย์จะต้องมีฐานอำนาจที่เข้มแข็งพอสมควรขึ้นมาเป็นเครื่องช่วยในการกระทำดังกล่าว ซึ่งในขณะนั้นแม้ว่าระบบราชการจะมีอยู่แต่หาได้เป็นเครื่องมือของกษัตริย์ไม่ กลับเป็นไปในทางตรงกันข้ามคือ เป็นตัวคานอำนาจของสถาบันกษัตริย์

จากสภาพการณ์ดังกล่าวจึงไม่ทำให้สถาบันกษัตริย์อยู่ในฐานะที่จะระดมเอาทรัพยากร โดยเฉพาะ ทรัพยากรบุคคลเข้ามาเป็นแรงช่วยพัฒนาประเทศ และรองรับการขยายตัวของความเจริญและแนวความคิดใหม่ ๆ ได้อย่างราบรื่น ดังนั้นความจำเป็นในการปฏิรูประบบราชการแบบเก่าให้ เป็นแบบทันสมัยและขึ้นตรงต่อสถาบันกษัตริย์โดยตรง จึงจำเป็นต้องเกิดขึ้น ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการระดมทรัพยากร เพื่อพัฒนาประเทศในทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่งก็เพื่อจะเน้นความสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ให้เด่นชัดขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งด้วย โดยการ

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชาธิราชในรัชกาลที่ 5, พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 8 กรกฎาคม รศ. 112 (เน้นโดยผู้เขียน)

² David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand; Education in the Reign of King Chulalongkorn, p. 43

พยายามรวมอำนาจต่าง ๆ เข้าสู่ส่วนกลางให้มากที่สุด¹ นั้นหมายความว่า พระองค์ท่าน จะต้องเตรียม "คนใหม่" หรือข้าราชการชนิดใหม่ตามที่พระองค์ต้องการจะให้ เป็นขึ้นมาเป็น เครื่องมือในการจะบรรลุถึงสิ่งดังกล่าวข้างต้น การสร้างฐานอำนาจของพระองค์ท่านนั้นอาจ จะเกิดได้จากการแต่งตั้งที่ปรึกษาประจำพระองค์, ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และการสนับสนุน กลุ่มขุนนางหัวใหม่ ที่เรียกว่า สยามหนุ่ม (Young Siam) ขึ้นมาเป็นฐานอำนาจในการต่อรอง ของพระองค์² เป็นต้น ในขณะที่เกี่ยวกับการสร้าง "พลเมืองดี" ในทัศนะของพระองค์ก็ จำเป็นต้องกระทำส่วนหนึ่งก็คือ เพื่อปล้ำล้างความคิด ความเชื่อในระบบราชการแบบเก่าทิ้งไป และปลูกฝังแนวความคิดความเชื่อตลอดจนวิถีชีวิตที่พระองค์ต้องการลงไปใหม่ โดยการพยายาม อบรม-กล่อมเกลาคณาในชาติให้รับรู้ ตระหนักและยอมรับถึงความสำคัญ, ความสูงสุด และความ ศักดิ์สิทธิ์ของพระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์ที่มีอยู่เหนือกลุ่มขุนนางและมูลนายแบบเก่า และ พยายามจะปลูกฝังให้เห็นถึงสถานภาพของพระมหากษัตริย์ผู้เปี่ยมไปด้วยพระบารมีความเป็นผู้นำ รัฐสมัยใหม่³ โดยในการนี้พระองค์ทรงแสดงพระบรมราชาธิบายถึงพระราชกรณียกิจอัน ยิ่งใหญ่ของพระองค์ท่าน ในฐานะของกษัตริย์ที่ต้องการปรับปรุงประเทศให้เจริญทันสมัยยิ่งขึ้น ชาวตะวันตก เพื่อให้สามารถนำพาประเทศให้รอดพ้นจากภัยคุกคามในรูปของการล่าเมืองขึ้นของ ชาวตะวันตก การปรับปรุงนี้ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า การดำเนินการเพื่อการเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวต้อง เป็นไปตามแนวพระราชดำริของพระองค์ ในฐานะของกษัตริย์ผู้ทรง เป็นองค์ประธาน และทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดในประเทศเท่านั้น จึงจะเป็นที่ยอมรับของพสกนิกรและจึงจะประสบ สัมฤทธิผลได้ด้วยดี และทรงเห็นว่าพระองค์เป็นผู้เดียวเท่านั้นที่ราษฎรทั่วไปถวายความจงรักภักดี เชื่อฟังและศรัทธา⁴

¹ โปรตคู บรรจง ตันศยานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์, การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่, หน้า 38-39

² David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn, p. 44

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความ สำคัญคือ", ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย, หน้า 164, 166-169

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168-169

จากความจำเป็นในการเตรียมข้าราชการ และการเตรียม "คนใหม่" เพื่อมารองรับ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั่นเอง การอบรมกล่อมเกลาจึงจำเป็นต้องมีขึ้น และนี่เองจึงเป็นที่มา ของการจัดการศึกษาโดยให้มีการตั้งโรงเรียนขึ้น เพื่อผลิตบุคคลากรให้กับระบบราชการแบบใหม่ ที่ต้องการคนเป็นอย่างมากในขณะนั้น ¹

อย่างไรก็ดี การศึกษาใช้ว่าจะเป็นเพียงการกล่อมเกลாதองสังคมและการเมือง เท่านั้น หากยังเป็นเครื่องช่วยในการเปลี่ยนแปลงสภาพ และบทบาททางสังคมของผู้ที่มี โอกาสได้เข้าสู่ระบบการศึกษาอีกด้วย ดังนั้นบทบาทของการศึกษาในทางการเมืองจึงมีอยู่ 2 ด้านควบคู่กันไปเสมอ นั่นคือ การเป็นเครื่องมือของรัฐในการสร้างความชอบธรรมให้กับ ระบบการปกครองด้านหนึ่ง กับการเป็นเครื่องมือในการให้คุณแก่ผู้ที่ยอมรับในอำนาจรัฐ และ คุณค่าที่รัฐได้จัดป้อนให้โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ อีกด้านหนึ่ง

มีข้อที่น่าสังเกตุในที่นี้ว่า ในการจัดการศึกษาในระยะเริ่มแรกนั้น น่าจะเป็นการ เตรียมการเพื่อสร้างข้าราชการเสียมากกว่าการสร้างพลเมืองดี อันได้แก่ประชาชนโดยทั่วไป เพราะการจัดการศึกษาดังกล่าวไม่ได้มีลักษณะของการเป็น "ภาคบังคับ" หากแต่จำกัดอยู่ในวง ของพวกบรรดาลูกขุนนางหรือพวกเชื้อพระวงศ์เท่านั้น จวบจนเมื่อตอนปลายรัชกาลแล้วนั้น จึงได้ขยายออกสู่ราษฎรโดยทั่วไป ² และกว่าการศึกษาภาค "บังคับ" จะได้เริ่มขึ้นอย่าง เป็นทางการก็ในสมัยรัชกาลที่ 6 ³

¹ เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชโองการตอบเรื่องการไล่นักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวน กุหลาบ", คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2511, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 18

² โปรตตุ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, (กรุงเทพฯ, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2526), หน้า 219

³ วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 225

ข้อที่น่าจะพิจารณาอีกประการหนึ่งก็คือ จุดมุ่งหมายในการกล่อมเกลาระชาชนในชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ไม่น่าจะมีเพียงเพื่อให้เกิดการยอมรับและเชื่อฟังหรือยึดมั่นในอำนาจของกษัตริย์เท่านั้น หากแต่น่าจะมุ่งถึงผลภายหน้าอันหนึ่งก็คือ * การสร้างพลเมืองดีเพื่อเตรียมการไปสู่การรวมชาติหรือการสร้างรัฐประชาชาติด้วย^๑ ทั้งนี้เพราะปัญหาของบ้านเมืองในขณะนั้นมีได้มีแต่เพียงปัญหาความวุ่นวายภายในเท่านั้น หากยังมีปัญหาที่มาจากภายนอกด้วย ดังนั้นความจำเป็นในการนำประเทศและประชาชนไปสู่ความทันสมัยและการปลูกฝังสำนึกนำในแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติจึง เป็นเป้าหมายที่สำคัญอันหนึ่งด้วยเช่นกัน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด อาจตั้ง เป็นข้อสังเกตเบื้องต้นได้ว่าความจำเป็นภายในประเทศ และปัญหาที่มาจากนอกประเทศ ได้ส่งผลให้ผู้นำรัฐมีแนวความคิดที่จะปฏิรูปการศึกษาเสียใหม่ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ข้อสังเกตดังกล่าวมีน้ำหนักยิ่งขึ้น การกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาและการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะละเลยได้

ในด้านวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น อาจแบ่งได้ดังนี้¹

1. เพื่อสนองความต้องการของบ้านเมืองที่ต้องการคนเข้ารับราชการ
2. เพื่อคุณประโยชน์ทั่วไป
3. เพื่อส่งเสริมการศึกษาพระศาสนา

อย่างไรก็ดี จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาทั้ง 3 ประการดังกล่าว นั้น อาจพิจารณาได้ว่าเป็นเพียงวัตถุประสงค์โดยกว้างก็ว่าได้ จุดหมายที่แท้จริงและน่าจะเป็นจุดหมายระยะยาวนั้นน่าจะได้แก่ ความต้องการที่จะปลูกฝังกล่อมเกลาระชาชนในชาติให้มีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและโลกทัศน์เป็นไปตามความประสงค์ของผู้นำ ดังมีหลักฐานปรากฏในคำประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2453 ความว่า

¹ โปรตตุ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 68-98

"...ความประสงค์จําแนงหมายในการสั่งสอนฝึกหัดกันนั้นให้มุ่งต่อผลสำเร็จดังนี้คือ ให้เป็นผู้แสวงหาศิลปวิทยาการ เครื่องอบรมปัญญาความสามารถและความประพฤติที่ ประพฤติชอบ ให้ดำรงรักษาวงศ์ตระกูลของตน ให้โอบอ้อมอารีแก่พี่น้อง ให้มีความกลมเกลียว ร่วมทุกข์สุขกันในระหว่างสามภรรยา ให้มีความซื่อตรงต่อกันใน ระหว่างเพื่อน ให้รู้จักกระหม่อมกระหม่อมเจียมตัวมีเมตตาจิตต์แก่ผู้อื่นทั้งปวง ให้ อุทิศตนสาธยายประโยชน์ร่วมกันทั้งหมด ให้ประพฤติตามพระราชกำหนด กฎหมาย เมื่อถึงคราวที่จะต้องช่วยชาติและบ้านเมือง ให้มอบกายสวามิภักดิ์ด้วย กล้าหาญ และด้วยจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้รำลึกถึงพระ มหากรุณาธิคุณและมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อยู่ทุกเมื่อ" ¹

จากที่กล่าวมาทั้งหมดอาจสรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น น่าจะได้แก่ เพื่อใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังค่านิยม ความเชื่อและแนวทาง ในการดำเนินชีวิตที่พึงกับพระประสงค์ให้กับประชาชนในชาติ ทั้งนี้เพื่อใช้ผลิตผลเหล่านั้นเป็น ฐานอำนาจเพื่อเน้นให้เห็นถึงความชอบธรรมตลอดจนความสูงส่งแห่งอำนาจของสถาบันกษัตริย์ ตามวิถีทางของระบอบราชาธิปไตย เมื่อเป็นเช่นนี้ กระบวนการกล่อมเกลาราชการ-ประชาชน ซึ่งก็คือ ระบบการศึกษา อันได้แก่เนื้อหาแบบเรียนที่ใช้อยู่ในขณะนั้นจึงน่าจะมีเนื้อหาสะท้อนให้ เห็นถึงลักษณะของการกล่อมเกลาทงสังคม-การเมืองปะปนอยู่ในความรู้ด้านอักษรวิธี และ เทคนิควิทยาการต่าง ๆ ด้วย

ปัญหาการวิจัย

ปัญหาของการวิจัยในชั้นนี้ก็คือ การสอบค้นตัวแบบเรียนหลวง เพื่อจะพิจารณาคุณลักษณะ ของเนื้อหาแบบเรียนหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อค้นหาลักษณะของกระบวนการกล่อมเกลาทง สังคม-การเมืองที่แฝงอยู่ในตัวเนื้อหานั้น

อนึ่ง ปัญหาของการวิจัยนี้จะจำกัดอยู่ในขอบเขตที่ว่า ผู้วิจัยต้องการค้นหาคำตอบว่า ใครต้องการกล่อมเกลารือปลูกฝังอะไร และการปลูกฝังเช่นนั้นมิเจตนาอย่างไร กล่าวอีก นัยหนึ่งก็ว่า รัชกาลที่ 5 นั้นต้องการจะ Socialize คนในชาติอย่างไร และพระองค์ท่านมี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แฟ้ม ศ. 2 ตรวจสอบและจัด โครงการศึกษา 1-12 ร.ศ. 111-129, เอกสาร ศ. 2/5, (เน้นโดยผู้เขียน)

เจตนาอย่างไรในการทำเช่นนั้น ผ่านสื่อที่เป็นแบบเรียน เท่านั้น ส่วนผู้ซึ่งเป็นผู้รับการปลูกฝัง จะเข้าใจอย่างไร และเมื่อรับแล้วเกิดผลอะไรขึ้นนั้น ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้มีให้อยู่ในขอบเขตของการศึกษาในชั้นนี้ และข้อมูลที่จะใช้ศึกษาวิเคราะห์จะทำการพิจารณาเฉพาะตัวแบบเรียนหลวงที่ใช้กับนักเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาสายสามัญ ในสมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้น ไม่พิจารณาในระดับอื่น

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

จากปัญหาการวิจัยดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยสามารถกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยในชั้นนี้ได้ว่า

1. เพื่อให้ทราบถึงลักษณะเนื้อหาของแบบเรียนที่มีใช้อยู่ในช่วง พ.ศ. 2414-2453
2. เพื่อให้ทราบถึงลักษณะการกล่อมเกลாதองการ เมือง-สังคม ที่มีปรากฏอยู่ในเนื้อหาของแบบเรียน ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงประเภทและลักษณะของคุณค่าที่รัฐต้องการให้บังเกิดขึ้นในหมู่พลเมือง
3. เพื่อแสดงให้เห็นถึงการใชแบบเรียน เป็นสื่อสำคัญ ในการกล่อมเกลาทองการ เมืองและการ เมืองในสมัยแห่งการ เปลี่ยนแปลง ไปสู่การ เป็นรัฐประชาชาติ
4. เพื่อเป็นการยืนยันว่า สื่อชนิดหนึ่งที่สามารถใช้เป็นตัวกลางในการส่งผ่านกระบวนการกล่อมเกลาทองการ เมือง-สังคมในยุคนั้น ๆ นั่นก็คือ ตัวเนื้อหาแบบเรียนที่มีใช้อยู่ในยุคนั้น ๆ

สมมุติฐานการวิจัย

จากการทบทวนแนวความคิดที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลการศึกษาและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรง ทำให้ผู้วิจัยสามารถระบุสมมุติฐานของการวิจัยได้ดังนี้ .-

"สิ่งที่ถูกบรรจุลงในเนื้อหาแบบเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นนอกจากจะเป็นความรู้ด้านอักษรวิธี และด้านวิทยาการต่าง ๆ แล้ว ส่วนหนึ่งที่ถูกบรรจุลงไปด้วยก็คือ การสอนให้รับรู้และเข้าใจแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ ตลอดจนยอมรับเชื่อฟังและมีความจงรักภักดีต่ออำนาจอธิปไตยใหม่ สถาบันชาติ และ สถาบันพระมหากษัตริย์"

ขอบข่ายของทฤษฎีในการวิจัย

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ขึ้นอันส่งผลให้สภาพแวดล้อมทางสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังนั้นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงคนในสังคมเพื่อให้มีการปรับตัวเข้าสู่สภาวะแวดล้อมรูปใหม่จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะหลีกเลี่ยงได้ และเพราะว่าระบบการศึกษานั้นเปรียบเหมือนเครื่องมือที่จะสร้างสังคมเช่นนั้นแล้ว การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทางการศึกษาย่อมเกิดขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม¹ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การศึกษาก็คือกระบวนการทางสังคมอย่างหนึ่งในอันที่จะหล่อหลอมกล่อมเกลาคคนในสังคมให้มีคุณสมบัติตามที่สังคมนั้น ๆ ต้องการนั่นเอง² หรือดังเช่นที่ M. Butler ได้กล่าวเอาไว้ว่า "การศึกษาเป็นกระบวนการที่จะเกลาจิตใจมนุษย์ (a spiritual processes) เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับเชื้อชาติ-เผ่าพันธุ์ของตนได้อย่าง เป็นสุข และเป็นกระบวนการที่จะถ่ายทอดมรดกทางสังคมให้กับคนในชาติ"³

จากความข้างต้นเห็นได้ชัดว่าการปฏิรูปทางการศึกษานั้นมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างมาก นั้นหมายความว่าองค์ประกอบประการหนึ่งของการศึกษาซึ่งได้แก่หลักสูตรการเรียนหรือเนื้อหาแบบเรียนในขณะนั้นย่อมจะต้อง เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคนั้น ๆ ด้วย⁴ อนึ่ง การจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ได้เข้ามาเป็นผู้จัดการโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นการร่างหลักสูตร การสอน การกำหนดตัวผู้สอน ตลอดจนการทดสอบ ทั้งนี้ก็เพื่อจะให้ผลผลิตที่ออกมานั้น ได้ผลและตรงกับมาตรฐานที่ผู้นำตั้งไว้

¹ ทิพาพร พิมพ์สิทธิ์, พัฒนาทางการเมือง, (กรุงเทพฯ, มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2524), หน้า 52

² บรรจง จันทรสภา, ปรัชญาการศึกษา, (กรุงเทพฯ, ไทยวัฒนาพานิชย์, 2522), หน้า 17

³ Nicholas M. Butler, "The Meaning of Education", (Macmillan Co., 1898), an export reprinted in Introduction to Readings in Education, ed. by Federick Mayer, (Dikenson, 1966), pp. 165-170.

⁴ ไพฑูรย์ สินลารัตน์, ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น, (กรุงเทพฯ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 90

กล่าวโดยสรุป จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในขณะนั้นความจำเป็นของการปฏิรูปการศึกษาจึงเกิดขึ้น และเมื่อการศึกษาเป็นไปเพื่อหล่อหลอมกล่อมเกลาระชาชนในชาติให้ออกมาเป็นข้าราชการและเป็น "พลเมืองดี" ดังกล่าวมาแล้วนั้น จึงทำให้ผู้วิจัยเชื่อและตั้งสมมติฐานของการวิจัยดังที่ได้ระบุมาแล้ว

ตัวแปรในการวิจัย

จากปัญหา วัตถุประสงค์และสมมติฐานดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยสามารถกำหนดตัวแปรการวิจัยได้ดังนี้ .

1. แนวความคิดเกี่ยวกับ "รัฐประชาชาติ"
2. แนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจรัฐสมัยใหม่
3. ความจงรักภักดีต่อชาติ
4. ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

การนิยามตัวแปร

1. แนวความคิดเกี่ยวกับ "รัฐประชาชาติ" หมายถึง ลักษณะเนื้อหาของแบบเรียนที่แสดงออกถึงคำหรืออรรถบท หรือข้อความอันเกี่ยวกับคำว่าชาติ หรือคนในชาติ หรือชนชาติไทย หรืออาจจะเป็นการอธิบาย หรือการให้นิยามของคำว่า ชาติ ซึ่งแตกต่างออกไปจากลักษณะเดิม เป็นต้น
2. แนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจรัฐสมัยใหม่ หมายถึง ลักษณะของเนื้อหาแบบเรียนที่แสดงออกถึงคำ อรรถบท หรือข้อความอันเกี่ยวกับการอธิบายและชี้ให้เห็นถึงอำนาจรัฐสมัยใหม่ ซึ่งแตกต่างจากอำนาจรัฐแบบเก่า ซึ่งผูกติดอยู่กับมูลนาย และ/หรือกลุ่มขุนนาง .
3. ความจงรักภักดีต่อชาติ หมายถึง ลักษณะคำหรือข้อความหรืออรรถบทที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาแบบเรียน ซึ่งมีจุดมุ่งเพื่ออบรมให้เด็ก เป็นผู้มีความรู้สึกรักด้วยความเคารพนับถือรู้คุณ และเห็นความสูงส่งของชาติ
4. ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ หมายถึง ลักษณะของคำหรือข้อความหรืออรรถบทที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาแบบเรียน และมีจุดมุ่งเพื่ออบรมให้เด็ก เป็นผู้มีความรู้สึกรักด้วยความเคารพนับถือ รู้คุณและเห็นความสูงส่งตลอดจนความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์

วิธีการศึกษา

การศึกษาในชั้นนี้ จะใช้วิธีการศึกษาที่ความเนื้อหาของแบบเรียนหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นหลัก ด้วยวิธีการ Content Analysis ทั้งนี้โดยจะกำหนดคำให้ คำ ข้อความ และ/หรือ อรรถบทในเนื้อหาแบบเรียนดังกล่าวเป็นเสมือนหน่วยของการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) เพื่อค้นหาลักษณะที่สอดคล้องกับตัวแปร ตลอดจนสมมุติฐานของการศึกษาดังที่ได้ระบุมานี้แล้ว

ในส่วนของรายละเอียดของระเบียบวิธีการวิจัยโดยการทำ Content Analysis เนื้อหาแบบเรียนหลวงนี้ จะกระทำโดยการพิจารณาศึกษาด้อยคำ ข้อความ และ/หรืออรรถบทที่มีลักษณะสอดคล้องกับตัวแปรของการวิจัยทั้ง 4 ตัวแปร ดังนี้คือ

1. แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ จะเลือกพิจารณาเฉพาะด้อยคำ ข้อความ และ/หรือ อรรถบทที่เป็นการอธิบายหรือมุ่งเน้นที่จะปลูกฝังลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะของชาติไทย ไม่ว่าจะเป็นในด้านของการนำเสนอข้อมูลในลักษณะของข้อเท็จจริง อันได้แก่ พื้นที่ของประเทศ อาณาเขตของประเทศ ภูมิอากาศ แร่ธาตุ สินค้า ฯลฯ หรือการนำเสนอข้อมูลทางด้านคุณค่า อันได้แก่ การเน้นย้ำให้เห็นถึงความเป็นเอกภาพอันหนึ่งอันเดียวกันในแง่ของการมีเชื้อชาติ มีภาษา และมีวัฒนธรรมร่วมกัน

นอกจากลักษณะของด้อยคำ ข้อความ และ/หรืออรรถบทซึ่งมีลักษณะดังกล่าวข้างต้นอันเป็นประเด็นของการมุ่งให้เกิดความสำนึกในการเป็นเอกภาพอันหนึ่งอันเดียวกันใน "ชาติไทย" แล้ว ด้อยคำ ข้อความ และ/หรืออรรถบทที่มุ่งจะประสานประโยชน์ของสังคมไทยกับสังคมอื่น ๆ ในโลก ในแง่ของการพึ่งพา ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และเปลี่ยนแปลงประโยชน์ ศิลปวิทยาการ และวัฒนธรรม ซึ่งกันและกัน ก็นับรวมเข้ามาพิจารณาวิเคราะห์ตีความด้วย

กล่าวโดยรวมความก็คือ ลักษณะของด้อยคำ ข้อความ และ/หรือ อรรถบทที่จะนำมาพิจารณาและเป็นตัวบ่งชี้ให้เห็นถึงการปลูกฝังแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติในที่นี้ก็คือ ลักษณะของด้อยคำ ข้อความ และ/หรืออรรถบท ที่มุ่งจะก่อให้เกิดความสำนึกในความร่วมกัน และความเป็นเอกภาพภายในสังคมไทย และในสังคมโลกด้วยในขณะเดียวกัน

2. แนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจรัฐสมัยใหม่ จะเลือกพิจารณาเฉพาะ ถ้อยคำ ข้อความ และ/หรือ อรรถบท ที่เป็นการอธิบายหรือมุ่งเน้นที่จะปลูกฝังให้เห็นถึง ลักษณะการจัดโครงสร้างทางการปกครองของประเทศทั้งในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค การจัดลำดับชั้นของสายการบังคับบัญชาจากบนลงล่าง การอธิบายให้เห็นถึงขอบเขตตลอดจนภาระหน้าที่ของผู้ปกครองรัฐบาลและบรรดาข้าราชการ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแตกต่างไปจากโครงสร้างของอำนาจรัฐแบบเดิมในก่อนหน้านั้น

นอกจากนั้น ลักษณะของถ้อยคำ ข้อความ และ/หรืออรรถบท ของเนื้อหาแบบเรียนหลวงที่มุ่งจะปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดการยอมรับ และเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐ เช่น ลักษณะของการนำเสนอให้เห็นถึงคุณค่าของกฎหมายบ้านเมือง ตลอดจนการชักจูงให้ปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง เช่น การเสียภาษีอากรให้กับรัฐบาล การประพฤติตนเป็น "พลเมืองดี" ก็จะนับรวมเข้ามาพิจารณาและวิเคราะห์ตีความด้วย

3. ความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ จะเลือกพิจารณาเฉพาะถ้อยคำ ข้อความ และ/หรือ อรรถบท ที่มุ่งเน้นจะปลูกฝังคุณสมบัติของการเป็นผู้รักชาติบ้านเมือง เช่น ลักษณะของการสอนให้เป็นผู้ที่มุ่งจะคิดและกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดอันจะเป็นประโยชน์และเป็นความเจริญรุ่งเรืองแก่ชาติบ้านเมือง ลักษณะของการสอนให้เป็นผู้มีความรักความผูกพัน และความห่วงใยในชาติบ้านเมืองของตน รวมตลอดถึงลักษณะของการปลูกฝังให้เป็นผู้ที่เสียสละและอุทิศ กาย ใจ และชีวิต เพื่อชาติบ้านเมืองของตน หรือลักษณะของการสอนให้เป็นผู้ตั้งตนอยู่ในตัวบทกฎหมายและขนบธรรมเนียมของบ้านเมือง (เป็นพลเมืองดี) เป็นต้น

4. ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ จะเลือกพิจารณาเฉพาะถ้อยคำ ข้อความ และ/หรือ อรรถบท ที่มุ่งจะปลูกฝังให้ผู้เรียนได้ตระหนักถึงความสูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น ลักษณะของการปลูกฝังให้เห็นความสูงส่งในชาติกำเนิดของมหากษัตริย์ที่อยู่เหนือสามัญชน ลักษณะของการชี้ให้เห็นถึง ความสูงส่งในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางการเมืองการปกครอง และการสั่งการบังคับบัญชา ซึ่งอยู่เหนือหน่วยงานและข้าราชการทั้งหลายทั้งปวง ลักษณะของการสอนให้ตระหนักถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อพสกนิกร รวมตลอดถึงการชี้ให้ผู้เรียนเป็นผู้ตั้งตนอยู่ในความเคารพนบถ ถวายความกตัญญูและความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

นอกจากนั้น ถ้อยคำ ข้อความ และ/หรือ อรรถบท ที่มุ่งจะปลุกฝังให้ผู้เรียนเป็นผู้มีความเคารพบนอบและจงรักภักดีต่อเจ้านาย และบรรดาเชื้อพระวงศ์ ก็จะได้รับพิจารณาและตีความในประเด็นนี้เช่นกัน

ประชากรและตัวอย่างในการวิจัย

ในการวิจัยนี้จะใช้ประชากรทั้งหมดเท่าที่มีอยู่และสามารถหาได้ในปัจจุบัน อันได้แก่แบบเรียนหลวงที่ใช้สำหรับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาสายสามัญในสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวคือแบบเรียนที่ใช้เป็นประชากรของการศึกษานี้จะอยู่ในช่วง พ.ศ. 2414-2453 เท่านั้น ทั้งนี้เพราะเหตุว่า พ.ศ. 2414 นั้นเป็นปีที่ได้มีการจัดพิมพ์ตำราเรียนอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 และปี พ.ศ. 2453 นั้นก็เป็นสิ้นสุครีรัชกาล

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงลักษณะ เนื้อหาแบบเรียนหลวงในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาสายสามัญในสมัยรัชกาลที่ 5
2. ทำให้ทราบถึงคุณสมบัติ หรือคุณลักษณะที่ผู้นำรัฐขณะนั้นต้องการปลุกฝังให้กับคนในชาติ
3. ทำให้ทราบถึงการให้ความหมาย ความสำคัญและความสูงส่งของสถาบันทางการเมืองในขณะนั้น เช่น ชาติ อำนาจอรัฐ และสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งแตกต่างจากที่เคยมีมา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย